

ЈОВАНА КОСТИЋ

“ПРИЧАЈ МИ”: ЕГЗИЛАНТСКА И
ПОСТКОЛОНИЈАЛНА ПРИЧА У РОМАНУ
ЕНГЛЕСКИ ПАЦИЈЕНТ МАЈКЛА ОНДАЧИЈА^{1,2}

Сажетак

Циљ рада јесте испитати егзилантску и постколонијалну причу једног од главних ликова романа *Енглески пацијент* северноамеричког писца Мајкла Ондачија, наиме, пацијента из наслова – Мађара по имену гроф Ладислаус де Алмаши. Алмашијева прича и његова књига, Херодотова Историја, јесу покушаји демистификовања прошлости, која се не може “спознати” ни у онтолошком, ни у епистемолошком смислу, већ само путем приче. Имајући у виду наведено, роман сагледавамо у контексту жанра историографске метафикције, то јест његових метаприповедних/метафиктивних поступака путем којих се прошлост и конструише. Прича јесте како Алмашијево уточиште, тако и његова тамница, будући да га оставља отуђеног од остатка света. Међутим, он није отуђен само у причи/прошлости, већ и у другој/свакој земљи. Једини лик овога романескнога света који припада “нигде” и који експлицитно нарушава границе националних култура, Алмаши јесте оличење постколонијалног, хибридног идентитета.

Кључне речи: *прича, прошлост, историографска метафикција, егзил, постколонијализам, Мајкл Ондачи, Енглески пацијент*

¹ Рад је изложен у форми реферата на XIV научном скупу младих филолога Србије, Савремена проучавања језика и књижевности, одржаног 2. априла 2022. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

² Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

1. УВОД

У роману *Енглески пацијент* (1992) северноамеричког писца Мајкла Ондачија четири лика нашла су се у запуштеној италијанској вили Сан Ђуроламо крајем Другог светског рата. Млада болничарка Хана дане проводи негујући изгорелог пацијента Алмашија тако што му чита књиге, упркос “опасности можда миниране библиотеке” (Ondači, 2018, стр. 23), убризгава морфијум и купа га. Каравађо, ратни херој пореклом из Италије коме су одсекли оба палца, лопов и Ханин познаник из времена када је живела у Торонту са оцем, у напуштену вилу долази након сазнања да ту сада живе Хана и пацијент. С друге стране, Индијац по имену Кип, припадник инжењерске јединице која се бави деактивирањем бомба и, како се наводи у роману, “анонимни припадник друге расе, део невидљивог света” (Ondači, 2018, стр. 206), у Италију одлази како би пронашао склониште. Кроз читав роман, сваки од ликова покушава открити причу једног “човека без лица” (Ondači, 2018, стр. 56), наиме, пацијента из наслова, који, након што му се авион срушио и запалио у пустињи, доживљава својеврсну амнезију и тврди да је пореклом Енглез. “Ватра је прогутала све што би могло да га идентификује. Делови његовог изгорелог лица и тела били су попрскани танинском киселином, која се стврдла у заштитну љуштуру преко његове спаљене коже” (Ondači, 2018, стр. 56). Фокус овог истраживања јесте лик енглеског пацијента, док приступ испитивању његовог идентитета обухвата три теоријске перспективе: историографска метафикција, егзил и постколонијализам.

С тим у вези, опште место тумачења испитиваног романа јесте кованица Линде Хачион, историографска метафикција. Л. Хачион (1996, стр. 345) примећује да “[п]итати како ми уопште можемо знати прошлост значи подрити неиспитану веру у континуитет и сигурност (или жељу за њима)”. *Енглески пацијент*, у том смислу, не представља пуки осврт на прошлост кроз приказ живота главног јунака, већ он поставља суштинска питања о природи историјског знања и начинима на које га појединац или друштво интерпретира.

Досадашња истраживања овог романа углавном су разматрала како Алмаши, пацијент из наслова, преиспитује “истину” прошлости, али нису и испитала како сам писац овим романом отвара питање (не) могућности историјског и (мета)фиктивног приповедања. Исто тако, у раду испитујемо Алмашијево отуђење будући да он, пре него што ће dospети у вилу, напушта своју домовину и постаје истраживач пустиња. Питање егзила несумњиво покреће питање националности, те се у овом раду, посматрајући Алмашијев пут од истраживача пустиња до пацијента непознатљивог лица, бавимо начинима на које се јунак одваја од својих историјских, националних корена и постаје фигура на маргинама двају култура – Запада и Истока. Напослетку, да бисмо испитали како главни јунак успева да “премости” разлике између ових супротстављених култура, чини се неопходним да роман сагледамо у контексту колонијалног мапирања с једне стране, и појмова хибридности и трећег простора постколонијалног теоретичара Хоми Бабе с друге. Постколонијална теоријска матрица показала се погодном за разумевање Алмашијевог новог, хибридног идентитета који надмашује како претходне колонијалне дихотомије, тако и идеју аутентичног, националног идентитета. Оваква промишљања о историјској конфигурацији стварности, егзилу и националном идентитету, као и постколонијално “читање” *Енглеског пацијента*, отварају простор иновативном – интердисциплинарном – приступу тумачењу Ондачијевог романа и омогућавају свеобухватно сагледавање често комплексних промена у идентитету његовог главног протагонисте.

2. ЕНГЛЕСКИ ПАЦИЈЕНТ КАО ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА

Историографска метафикција, термин који је прва употребила канадска теоретичарка књижевности Линда Хачион у свом делу *Поетика постмодернизма*: историја, теорија, фикција, настала је као одговор на постмодерни заокрет у књижевности, који је довео у питање стабилност и објективност историјских наратива. Дефинишући

историографску метафикцију, Л. Хачион је нагласила њен самосвештан однос према историјском дискурсу и брисање граница између фикције и историје. Она запажа да су “и историја и фикција дискурси” који “успостављају системе значења помоћу којих стварамо смисао прошлости [...]” (Наџион, 1996, стр. 157). С друге стране, “[...] постоји нова свест о томе да историја не може бити писана без идеолошке и институционалне анализе, укључујући и анализу самог чина писања” (Наџион, 1996, стр. 161). Историографска метафикција

“често може изнети проблематичну природу односа писања историје према наративизацији, и самим тим према фикционализацији, тиме постављајући питања о когнитивном статусу историјског знања [...]. Шта је онтолошка природа историјских докумената? Да ли су они замена за прошлост? Шта се подразумева – у идеолошком смислу – под нашим ‘природним’ разумевањем историјског објашњења?” (Наџион, 1996, стр. 163)³

Ова жанровска форма преиспитује, дакле, историју као велики наратив, могућност спознаје “историјских “чињеница”, као и сам чин наративног или фиктивног конституисања прошлости. Штавише, она “одбацује гледиште по којем само историја поседује захтев за истином”, залажући се за то да су “и историја и фикција дискурси, људске конструкције, означавајући системи и да обе изводе њихов главни захтев за истином из тог идентитета” (Наџион, 1996, стр. 163). Историографска метафикција не проблематизује питање постојања прошлости, будући да “прошлост заиста постоји” (Наџион, 1996, стр. 216), већ настоји показати да се прошлости може приступити искључиво посредством језика. Она, дакле, подстиче проблематизовано уписивање субјективности у историју, а не њено превазилажење (Наџион, 1996, стр. 198). Прошлост

³ Нови историзам, теоријски приступ заснован на филозофским схватањима Мишела Фукоа о дискурзивним праксама као експонентима моћи, такође преиспитује природу и могућности историјске спознаје. Попут историографске метафикције, нови историзам “не представља покушај да се сачува или пренесе канон или традиција мишљења”, већ износи «проблематичан и оспоравајући однос и према историји и према књижевној критици» (Наџион, 1996, стр. 160).

се може “спознати” само кроз њене текстове (Наџион, 1996, стр. 216), односно само путем текстуалних трагова, који откривају њен смисао и идентитет. Другим речима, прошлост не може бити присутна ни у онтолошком, ни у епистемолошком смислу, већ само путем приче: “Епистемолошко питање како знамо прошлост удружује се са онтолошким питањем везаним за статус трагова те прошлости” (Наџион, 1996, стр. 205). Важно је такође напоменути да историографска метафикција примењује “два начина нарације”, наиме, “вишеструке тачке гледања или отворено контролисаног наратора” (Наџион, 1996, стр. 198), као и то да се служи постмодернистичким техникама писања (интертекстуалност, иронија, пародија и метафикционални елементи) не би ли мотивисала читаоце да критички приступе тексту.

Заснована на такозваној “двострук[ој] свести” или “свести фиктивности и ‘стварне’ основе (Наџион, 1996, стр. 181), историографска метафикција се користи историјским подацима, али тако да има свест о сопственим приповедним поступцима. Тиме се отварају простори метафиктивном приповедању, односно сама књижевност, како је то предвиђао Ролан Барт, постаје метајезик: “Историографска метафикција нас самосвесно подсећа да [...] ми именујемо и установљавамо те [емпиријске] догађаје као историјске чињенице селекцијом и наративним постављањем” (Наџион, 1996, стр. 170). Другим речима, метадикурзивност историографске метафикције указује на то да историја, као дикурзивни конструкт, никада и не може бити “објективна”, да су “чињенице” о неком прошлом догађају увек већ наша интерпретација истог и да оне, тек након њиховог реконституисања, постају прича.

Шта, дакле, чини *Енглеског пацијента* историографском метафикцијом? Испитивани роман припада жанру историографске метафикције утолико што он у свој текст инкорпорира Херодотову *Историју*, дело које многи сматрају основом западне мисли. Често називан “оцем историје”, Херодот је био грчки писац и филозоф рођен у Халикарнасу (данашњи Бодрум, Турска) око 484. године пре нове ере. Негде око 425. године пре нове ере Херодот је објавио своју *Историју*,

свеобухватни приказ грчко-персијских ратова и обичаја, географије и историје разних народа познатих Грцима. Херодотова *Историја* из 1890. године, једина књига коју Алмаши успева да извуче из ватре и понесе са собом у вилу, садржи његове “мапе, дневничке белешке, запис[е] на бројним језицима, пасус[е] исечене из других књига. Једино чега нема јесте његово име” (Ondači, 2018, стр. 103).⁴ *Енглески пацијент* је дословно “штошта додавао, лепио [...] и уносио своја запажања, и све то угнездио у Херодотов текст” (Ondači, 2018, стр. 25–26). Додавањем, лепљењем и ревидирањем историјског унутар Херодотовог текста доследно се изражава једна од главних премиса историографске метафикције – уверење да је историја текстуална конструкција која је подложна преиспитивању, а не какав објективни, континуирани опис низа догађаја. Алмашија његово “додавање мапа дубоко уплиће у историјски подухват обликовања кохерентне слике прошлости” (Lobnik, 2007, стр. 75).^{5,6} Другим речима, реинтерпретација Херодотовог текста представља покушај главног јунака да успостави, макар и на тренутак, историјски (наративни) континуитет. Оно што бисмо ми, међутим, истакли јесте да жеља за историјским континуитетом не само да сугерише већ и наглашава идеју историјског дисконтинуитета у историографској метафикцији. С друге стране, “[к]ад би [Алмаши] открио истину у нечему што се чинило да је лаж, узео би бочицу с лепком, па налепио мапу или неки исечак из новина [...]” (Ondači, 2018, стр. 254). На тај начин се *Енглески пацијент*, у маниру историографске метафикције, а посредством Херодотовог текста као великог наратива, “поиграва са истином и неистином историјског записа” (Наџион, 1996, стр. 193), потврђујући неповерење историографске метафикције у објективност историјског сазнања и немогућност

⁴ Занимљиво је приметити да је Алмашијев примерак Херодотове *Историје* на енглеском језику, што може бити један од разлога зашто Хана, Кип и Каравађо верују да је Алмаши пореклом Енглец.

⁵ Сви цитати из литературе на енглеском језику дати су у преводу ауторке рада.

⁶ “Almasy’s mapmaking deeply implicates him in the historical endeavor to draw a coherent picture of the past” (Lobnik, 2007, p. 75).

сагледавања историјских “чињеница” изван идеолошког, дискурзивног контекста у којем су настале.

Осим Херодотовог текста, оно што роман *Енглески пацијент* одређује као историографску метафикцију јесте његова фрагментарна наративна структура. Након изненадног пада његовог авиона у пустињи, Алмаши у потпуности губи памћење и тврди да је пореклом Енглеz. Читаоци, попут ликова у роману, све време трагају за “истинном” идентитета и тајанствене прошлости енглеског пацијента. Па тако, на пример, Хана саопштава “причај ми, [...] одведи ме некуд” (Ondači, 2018, стр. 65), док Каравађо, иако сматра да “ко прича тај заводи” (Ondači, 2018, стр. 128), предлаже Бромптон коктел, не би ли од пацијента извукао причу. Алмаши приповеда некада у првом, а некада у трећем лицу, те његова прича “поиграва као игла компаса” (Ondači, 2018, стр. 256). Ондачијев роман, у том смислу, “установљава, диференцира и потом расипа устаљене наративне гласове (и тела), који користе памћење да би покушали да створе смисао прошлости” (Наџион, 1996, стр. 199). Важно је напоменути да употреба различитих наративних гласова доводи у питање појам јединственог, ауторитативног историјског и/или фиктивног приповедања, што је једна од главних намера историографске метафикције као такве. С друге стране, уочавамо такође да хаотична сећања главног протагонисте кореспондирају са структуром самог романа, те се тако додатно истиче непоузданост приповедања о прошлости. Пишчев постмодерни наратив покушава да изнесе прошлост у јасном хронолошком реду, да обједини делове историје, наглашавајући притом да у том подухвату не успева (Маквеј, 2014, стр. 144–145). Напослетку, *Енглески пацијент* јесте историографска метафикција утолико што Алмашијев губитак памћења, његова неповезана сећања, као и расутост наративног идентитета романа уопште, упућују како на “нестабилност традиционалног јединственог идентитета” (Наџион, 1996, стр. 158), тако и на немогућност постизања било каквог континуитета (његове) приче.

Прикључивањем Херодотове *Историје* свом приповедном тексту Мајкл Ондачи истражује динамичан однос на релацији историја-фикција, односно *Историја – Енглески пацијент*, подстичући своје читаоце да критички испитају претходно утврђене историјске наративе, који обликују наше разумевање прошлости. Писац тако отвара просторе ка метаприповедном – сама књижевност и њени читаоци добијају улогу посредника у реконструкцији историјских “чињеница” или личних сећања протагониста романа. Анализа испитиваног романа у контексту жанра историографске метафикције такође је показала да Мајкл Ондачи ствара наративни/фиктивни конструкт који назначује да историја, са циљем да потврди или наметне сопствени дискурс, прикрива или фалсификује историјске “чињенице” (подсетимо се Алмашија који покушава да разоткрије шта је истина, а шта лаж у Херодотовом тексту), као и да ми “именујемо и установљавамо те [историјске] догађаје као историјске чињенице селекцијом и наративним постављањем” (Наџион, 1996, стр. 170). С друге стране, постављајући Алмашија као некога ко је претрпео губитак памћења, *Енглески пацијент* илуструје непоузданост колективног, односно историјског и индивидуалног сећања, као и њихов утицај на историјско или фиктивно приповедање. Имајући у виду наведено, *Енглески пацијент* као историографска метафикција представља одличан пример тога како књижевност може допринети рефлексивном разумевању историје.

3. ПРИЧА О/У ЕГЗИЛУ

Питање прошлости удружује се са питањем егзила, односно човека отуђеног или прогнаног у другу земљу. Однос између прошлости и егзила јесте комплексан и неретко обележен дубоким емоционалним, културним и политичким димензијама. Изгнанство подразумева присилно или добровољно напуштање домовине. Едвард Саид (2008, стр. 28) сматра егзилем “незалечиви раскол између људског

бића и родног места, између сопства и његовог истинског дома, који ствара непробродиву опхрваност тугом”. Егзил може бити последица историјских догађаја као што су ратови, политички преокрети и револуције. Појединци или заједнице могу бити расељени због сукоба, промена политичких режима или колонизације. Дискриминација, прогон или етничко чишћење такође могу довести до протеривања одређених група. Попут историографске метафикције, егзилантско приповедање карактеришу фрагментарност приповедне форме, расцепљеност и носталгија.

“[...] све егзилантске текстове најчешће карактерише посебна врста хладноће, слична посттрауматичној дистанцираности од личне трауме. Егзилантски текстови су често нервозни, фрагментарни, монтажни, експлицитно или имплицитно полемични, иронични, аутоиронични, меланхолични, субверзивни и носталгични. Јер је сам егзил неуроза, немирна активност тестирања вредности и поређења светова, оног који смо напустили и оног новог у који смо ступили.” (Ugrešić, 2000, стр. 97–98)

Национализам и егзил, према мишљењу Е. Саида, нераскидиво су повезани. Изгнаници често са собом носе осећања носталгије и привржености историји и културном наслеђу своје домовине. Док национализам подразумева груписање или заједништво, егзил представља својеврсну “усамљеност која се доживљава изван групе, лишавање које се осећа као неприпадање другима [...]” (Said, 2008, стр. 30). Штавише, Е. Саид (2008, стр. 31) примећује да егзил, насупрот идеолошки конципираном континуитету национализма, означава “дисконтинуирано стање бивствовања”.⁷ Оваква дисконтинуираност

⁷ Саидову тврдњу о нераскидивој вези између национализма и егзила подржава и Дубравка Угрешић. Она истиче да “[о]нима који су своје средине напустили због национализма не би било сувишно да се подсети да су национализам и егзил нераздвојни, управо због тога што су неспојиви. Егзилант би се морао подсетити на то да је својим бекством од колективизма истакао управо индивидуализам, да је уместо лажног националног континуитета утемељио дисконтинуирано стање живота, да је, дакле, уместо коренова и колевке поставио у средине слободу искорењености [...]” (Ugrešić, 2000, стр. 105).

јавља се као последица искорачења изван граница наизглед познатог света. “Изгнаник зна да је у секуларном и непредвидљивом свету дом увек привремен. Границе и баријере, које нас обавијају у сигурно окриље познате територије, такође могу да постану затвори [...]. Изгнаници прелазе границе, руше баријере у мишљењу и искуству” (Said, 2008, стр. 36). Отуђење човека у новом окружењу отвара и комплексно питање језика и језичког идентитета. Језик јесте носилац одређених културних, националних вредности. Како више не припада свету препознатљивих културних и језичких знакова, егзилант може доживети дубоке промене у свом идентитету.

Ко је, дакле, енглески пацијент из наслова? Кроз читав роман он је приказан као својеврсна енигма, “мистерија, празно поље” (Ondaći, 2018, стр. 262), како ликовима, тако и читаоцима који покушавају открити његов идентитет. Да ли је он Енглез зато што се школовао у Енглеској, звучи као Енглез и склапа пријатељства са Енглезима између два рата? Је ли он Немац зато што говори немачки језик и постаје водич њихових шпијуна током рата? Или је ипак Африканац, један од чувених пустињских истраживача и предводника експедиције у Каиру који зна све њихове дијалекте? Каравађова прича болничарки Хани открива да је енглески пацијент Мађар по пореклу, док је његово право име гроф Ладислаус де Алмаши.

“– Да ти испричам причу – каже Каравађо Хани. – Био је један Мађар по имену Алмаши, који је у рату радио за Немце. Летео је мало с Афричким корпусом, али им је вредео више од тога. Тридесетих година био је један од највећих истраживача пустиње. Знао је свако појило и помогао да се исцртају мапе Пешчаног мора. Знао је све о пустињи. Знао је све о дијалектима. Звучи ли ти то познато? Између два светска рата стално је одлазио на експедиције из Каира. Једна је била потрага за Зерзуром – изгубљеном оазом. А кад је избио рат, пришао је Немцима. Четрдесет прве постао је водич шпијуна, преводио их преко пустиње у Каиро. Хоћу заправо да ти кажем како мислим да наш енглески пацијент није Енглез.” (Ondaći, 2018, стр. 171)

Ондачијев роман истражује питање егзила утолико што његов главни протагониста напушта своју родну земљу, Мађарску. *Енглески пацијент* се бави егзилом у контексту историјских догађаја, истичући како геополитичке ситуације попут ратова могу довести до тога да појединац напусти своју домовину, било добровољно или присилно. За време Другог светског рата, Алмаши доноси одлуку да се придружи немачкој војсци, преузимајући улогу шпијуна који ће, захваљујући изванредном познавању пустиње, Немце одвести кроз пустињу до Каира. Алмаши истиче да су Индијац Кип и он “интернационална копилад – рођени на једном месту, а одабрали да живимо на другом. Целог живота се боримо да се вратимо у свој завичај или да побегнемо од њега” (Ondači, 2018, стр. 187). Наведено потврђује горе поменуто повезаност национализма и егзила. С једне стране, постоји Алмашијева жеља за повратком у родну земљу и поновним успостављањем везе са историјом и културним наслеђем. С друге стране, наглашава се његова жеља за напуштањем Мађарске, вероватно због политичких, друштвених или личних разлога који је чине непожељним местом за живот. Испитивани роман, у том смислу, истиче парадоксалну природу егзила, који обухвата и чежњу за повратком и жељу за одласком. Чињеница да су Алмаши и Кип рођени на једном месту, а да су одабрали да живе на другом, такође описује њихов “незалечив раскол” (Said, 2008, стр. 28), будући да као изгнаници не припадају ни домовини коју су напустили, ни месту у које су ступили. Важно је напоменути да главни протагониста, по свом доласку у вилу, нема жељу да припада “колективн[ом] етос[у]” (Said, 2008, стр. 30), већ да сасвим избрише границе онога што ми сматрамо или означавамо једном нацијом: “Ми смо били Немци, Енглези, Мађари, Африканци – сви неважни за њих. Полако смо постајали анационални. Замрзео сам нације. Националне државе нас деформишу” (Ondači, 2018, стр. 146). Изгнаници, подсећамо, “прелазе границе, руше баријере, у мишљењу и искуству” (Said, 2008, стр. 36), они немају место, већ припадају нигде и никоме.

Ондачијева проза, истиче Кристофер Маквеј (2014, стр. 141–142), неретко се интерпретира као “израз жеље да се превазиђу ограничења националности, језика и религије како би се, попут Џејмс Џојсовог Стивена Дедалуса, достигао неки ниво аутономије у односу на национални и историјски свет којем појединац припада”.⁸ К. Маквеј (2014, стр. 141), у *Енглеском пацијенту*, запажа својеврсну напетост између жеље за трансценденцијом главног протагонисте и његове потребе за повратком историји и националном идентитету. Он објашњава да је ова напетост оличена у Алмашијевом телу, пре свега у његовим ожиљцима који сведоче о трауматичним догађајима из прошлости. Његово тело исказује “својеврсну историјску трауму. Тело прича путем својих ожиљака, али ти ожиљци су увек упитни сведоци. Они јесу прошлост, али изнова покушавају да се зацеле, затворе [...]” (Маквеј, 2014, стр. 144).⁹ Подсетимо се да након пада авиона, а по његовом доласку у вилу, Алмаши има “лице, али је непрепознатљиво. Сви су му нерви страдали. Можеш шибицом да му пређеш преко лица, а њему се израз неће променити. Мртво је” (Ондаћи, 2018, стр. 38). Непрепознатљивост Алмашијевог лица симболизује његову трауму и губитак идентитета. Такође, немогућност изражавања емоција и, последично, остваривања емотивног односа са другима додатно истиче изопштеноост Ондачијевог протагонисте из друштва и могуће последице добровољног или присилног егзила у контексту Другог светског рата.

Вратимо се на тренутак на Алмашијеву потребу за повратком историјском, националном и културном наслеђу с једне стране, и његову жељу за превазилажењем националних граница с друге. Кроз читав роман Алмаши прича “без краја и конца” (Ондаћи, 2018, стр. 103) о својим експедицијама у каирским пустињама, пешчаним

⁸ “Many read in Ondaatje’s writing a longing to fly beyond the nets of nationality, language, and religion in order to reach, like James Joyce’s Stephen Dedalus, some level of autonomy from the national and historical worlds of which one is a part” (McVey, 2014, pp. 141–142).

⁹ “The wound represents, in this way, a kind of historical trauma. The body speaks through its scars, but these scars are always troubled witnesses. They represent the past, but they are always trying to heal over, to seal themselves off [...]” (McVey, 2014, p. 144).

олујама, свом раду на књизи на Одсеку за египтологију, љубавним сусретима са Кетрин и слично.¹⁰ Болничарка Хана и он дане проводе у читању и причању прича једно другоме, јер то је њихов “једини излаз из [...] тамнице” (Ondači, 2018, стр. 17). Алмашијево “уснуло тело”, сматра Хана, јесте “вероватно миљама далеко негде у пустињи” (Ondači, 2018, стр. 45). Причање прича о прошлости не морамо нужно разумети као Алмашијеву жељу за повратком историји и сведочењу о прошлим догађајима (премда он, несумњиво, сведочи о њима), како је то претходно истакао К. Маквеј (2014, стр. 141), већ се оно може схватити и као носталгична промишљања јунака (носталгична зато што се јунак присећа лепих усмена), покушај зацељења и помирења са “губитком нечега што је заувек остављено за собом” (Said, 2008, стр. 28). Морамо, међутим, поставити следеће реторичко питање: зар прича о прошлости не смешта Алмашија у “негде” и “некада”, односно удаљава од “овде” и “сада”? Штавише, не ослобађа ли га и страха пред сутрашњим? Прича, према томе, може бити мач са две оштрице – она може бити уточиште, потрага за “смислом” и покушај оздрављења, али и тамница ономе ко не може да искорачи из прошлости. Оно што бисмо ми, дакле, желели да истакнемо, а у контексту претходних разматрања о егзилу и прошлости, јесте двострука отуђеност главног јунака, у другој/свакој земљи и у причи/прошлости. С друге стране, жеља овог јунака за трансцендирањем свих националних граница појавила се у неким од његових сусрета са пустињом: “Сви смо ми, чак и они који су имали дом у Европи и децу негде далеко, желели да скинемо одећу своје земље. [...] Бриши презиме! Бриши нације! Пустиња ме је томе научила” (Ondači, 2018, стр. 147). Пустиња, са својим огромним просторствима и неутврђеним границама, представља окружење у

¹⁰ Наведно илуструју следећи одломци из романа: “[...] и тамо [на Одсеку за египтологију] сам се, како су дани одмицали, све више примцао тексту као да је пустиња ту негде на страници, толико да сам готово осећао мирис мастила док истиче из наливпера” (Ondači, 2018, стр. 243). “Пао сам на колена у ходнику поплочаном мозаиком, уронио лице у њену хаљину, моји слани прсти у њеним устима. Били смо чудна статуа нас двоје, пре него што смо се препустили својој глади. Прстима је прелазила преко песка у мојој реткој коси. Око нас Каиро и све његове пустиње” (Ondači, 2018, стр. 244).

којем су појединци попут Алмашија ослобођени терета очекивања и граница које намећу њихова националност и идентитет.

4. АЛМАШИЈЕВО ТРАНСЦЕНДИРАЊЕ КОЛОНИЈАЛНОГ ДИСКУРСА

Претходна разматрања о (а)националном идентитету у испитиваном роману упућују на два важна појма постколонијалне теорије, наиме, хибридна и трећи простор, утолико што се ови концепти тичу идентитета, национализма и културе уопште.¹¹ Док Е. Саид примењује термин хибридна како би означио преклапање културе колонизатора и колонизованих у свим сферама, постколонијални теоретичар Хоми Баба развија концепт који снажнији нагласак ставља на отпор колонијалној моћи и њеном подривању (Kenedi, 2008, стр. 58). Његова идеја хибридности доводи у питање традиционалне, западњачке представе о идентитету као аутентичном и непроменљивом. Насупрот томе, он примењује да су идентитети променљиви и да се стално развијају у интеракцији различитих култура, што резултира новим, хетерогеним идентитетима који се не могу прецизно описати или категоризовати унутар конвенционалних и претходно установљених опозиција (колонизатор – колонизован, Исток – Запад, итд.). С друге стране, Х. Баба такође уводи концепт трећег простора као теоријског оквира за разумевање простора културног преговарања и отпора. Трећи простор означава “простор културолошког симболизма, то је простор дискурса, реторике, језика, простор преговарања, то је густо означен простор” (Baba, у: Vukčević, 2005, стр. 224). Он, дакле, није простор аутентичних националних култура, већ оних хетерогених, некохерентних и динамичних. Никаква хомогеност (културна, расна и/или историјска) не постоји, већ само хибридна која, насупрот мултикултурализму, подразумева интеракцију

¹¹ Амбивалентност и мимикрија, други важни појмови у постколонијалној теорији, не представљају предмет овог рада. Они, свакако, могу бити предмет интересовања неких будућих истраживања.

и уплитање различитих култура. Х. Баба (1994, стр. 37) такође запажа да трећи простор “пољуљава наше схватање историјског идентитета културе као хомогене, уједињујуће силе која аутентичну Прошлост потврђује и одржава живом у традицијама Људи”.¹² Будући да настаје на границама или процепима између доминантних култура и оних потчињених, трећи простор подрива наративе колонијалних моћи. Постојање трећег простора – међупростора – омогућава реконституисање субјективности тако да нова субјективност не припада ни центру, ни маргини.

Изузев хибридних идентитета и међупростора као окоснице културног преговарања, постколонијализам, као критички оквир, преиспитује наслеђе колонијалног мапирања и његов утицај на постколонијална друштва. Мапе, и текстуални и визуелни конструкт, настају са циљем трагања за још увек неоткривеним подручјима или земљама. Међутим, смисао мапирања јесте и у освајању територија других земаља, те и потчињавању, било метафоричном или дословном, њихових народа колонијалним силама: “Процес откривања оснажен је конструисањем мапа чије постојање јесте један од начина текстуализовања просторне стварности другог, именовања или, у већини случајева, преименовања простора у сврхе симболичног и дословног чина доминације и контроле” (Eškroft, Grifits и Tifin, 2000, стр. 28).¹³ Како би се ослободили сопствених страхова, империјалистичка друштва морала су да пронађу начине да потчине и успоставе доминацију над Другим. Стога, колонијално мапирање играло је кључну улогу у империјалистичким друштвима, служећи као оруђе контроле, експлоатације и доминације колонизатора над потчињеним народима. Мапе, дакле, нису коришћене само у географске сврхе, већ су биле

¹² “Such an intervention [the Third Space] quite properly challenges our sense of the historical identity of culture as a homogenizing, unifying force, authenticated by the originary Past, kept alive in the national tradition of the People” (Bhabha, 1994, p. 37).

¹³ “The process of discovery is reinforced by the construction of maps, whose existence is a means of textualizing the spatial reality of the other, naming or, in almost all cases, renaming spaces in a symbolic and literal act of mastery and control” (Ashcroft, Griffiths and Tiffin, 2000, p. 28).

прожете политичким, економским и културним значајем, неретко одражавајући идеологије колонијалних сила. Испитивање колонијалног мапирања показаће се неопходним у даљем истраживању Ондачијевог јунака, прво као представника колонијалних сила, а затим посредника који се супротставља западним силама.

Пре него што ће се наћи у вили и пре него што ће замрзети појам националног идентитета, Алмаши је припадао култури колонизатора, односно “дискурс[у] национализма” (Baba, у: Vukčević, 2005, стр. 223), који успоставља дихотомије ми – они, Исток – Запад, цивилизовани – примитивни. Након напуштања Мађарске, Алмаши постаје члан Географског друштва које њега и остале чланове шаље на експедиције у каирске пустиње. Себе и остале чланове друштва Алмаши именује “пустињски[м] Европљани[ма]” и “групиц[ом] разних нација која је између два рата састављала карте и изнова истраживала” (Ondači, 2018, стр. 143–144). Штавише, он себе сматра “човек[ом] чијим су животом, чак и као истраживачу, управљале речи. Гласине и легенде. Исцртане карте” (Ondači, 2018, стр. 239). За време Другог светског рата Алмаши је Немцима “предао своје познавање пустиње” (Ondači, 2018, стр. 262) и постао њихов шпијун који ће их одвести кроз пустињу до Каира. Његово изванредно познавање пустиње и техника мапирања евидентно је и у ситуацији где га из запаљеног авиона у Сахари спасава номадско племе Бедуини како би им помогао у препознавању оружја и исцртавању мапа: “Вид му поврате тек пошто сунце зађе, и тад може да види људе који су га заробили и спасли. Сад зна где је. Једним племенима црта мапе што сежу изван њихових граница, а другима објашњава механизам оружја” (Ondači, 2018, стр. 31). Имајући у виду наведено, закључујемо да је Алмашија његово истраживање пустиње и исцртавање мапа чинило колонизатором, који би текстуално, те просторно и репресивно обележавао Другог.¹⁴

¹⁴ Наведено потврђује и К. Вурнос (2015, стр. 33), истичући да је Алмаши “првобитно дошао у либијску пустињу како би је истраживао и мапирао, што се може тумачити као остатак западног колонијалног освајања страних земаља и култура путем мапирања, именовања и категоризације”. “Almásy has initially come to the Libyan desert to explore and map it which

С друге стране, Ондачијев протагониста јесте пример хибридног идентитета из два разлога. Прво, он преиспитује традиционални, западни наратив о идентитету као аутентично националном, фиксном ентитету. Друго, он се супротставља западној (колонијалној) моћи. Алмашијев рад као истраживача и картографа доводи у питање европоцентричан поглед на свет тако што он, током својих експедиција по пустињама северне Африке, открива и бележи древне цивилизације које оспоравају западњачке наративе историје и географије: “Све забелешке у његовој књизи потичу од пре рата, о египатским и либијским пустињама из деветсто тридесетих, прошаране белешкама о пећинским цртежима или музејској уметности или древничким записима исписаним његовим ситним рукописом” (Ondači, 2018, стр. 103–104). Други пример Алмашијевог преиспитивања историје и културе Запада односи се на ситуацију у којој он и његов пријатељ Берман спроводе истраживање “у археолошком музеју, где су упоређивали арапске текстове и европске историје [...]” (Ondači, 2018, стр. 161). Да је Алмаши хибридног идентитета, потврђује и чињеница да познаје све дијалекте номадских народа. Када га номадско племе Бедуини одводи да им препозна оружје, Алмаши “би наглас изговарао како се које зове, на француском, па на језику племена” (Ondači, 2018, стр. 30). Можда и најочигледнији пример хибридног идентитета овог протагонисте представља његова мржња према националним државама. Алмаши је замрзео нације и наводи да “националне државе нас деформишу” (Ondači, 2018, стр. 146). Он се, према речима његове љубавнице Кетрин, склања “од свега из страха и мржње према поседовању, [...] да [њег] неко поседује, да [га] именује” (Ondači, 2018, стр. 246). Именовање јесте исто што и припадање, свођење некога или нечега на знак и приписивање порекла, традиције или језика. Мајкл Ондачи остаје недоречен по питању када је његов јунак презрео идеју националног идентитета, али можемо да претпоставимо да се то догодило на самом почетку рата: “А ја сам желео да избришем своје

---

could be read as a remnant of Western colonial conquest of foreign lands and cultures by mapping, naming, and categorizing” (Vuornos, 2015, p. 33).

име и место из ког сам потекао. Кад је избио рат, после десет година у пустињи, мени је било лако да збришем преко границе, да не припадам никоме, ниједној нацији” (Ondači, 2018, стр. 147). Алмашијева љубавна веза са Кетрин Клифтон, Британком удатом за британског дипломату, а коју Алмаши упознаје током њеног меденог месеца у Каиру, такође се може посматрати као изазов или отпор западном друштву. Из свега наведеног намеће се закључак да је Алмаши хибридног идентитета, као и да се супротставља западним колонијалним силама тиме што прво преиспитује њихову историју и културу, а потом и одбацује уске границе националног идентитета које су оне претходно наметнуле. Оно што омогућава протагонисти да створи нов, хибридни идентитет и тиме реконституише своју ранију субјективност јесте пустиња – међупростор – у којем се идентитети стално мењају и надограђују у интеракцији са другим културама.

У *Енглеском пацијенту* пустиња није само окружење, већ она представља симболички, дискурзивни међупростор – трећи простор – где се идентитети ликова реконституишу у интеракцији са другим идентитетима. Због свог огромног пространства и нејасних граница, пустиња не може бити простор јединствених националних култура са, несумњиво, јасно одређеним границама, већ је место хетерогених и динамичних култура. Из истих разлога, пустиња је такође простор немогућег мапирања. Она се, према речима једног од њених истраживача, наиме, самог Алмашија, “није могла присвојити нити поседовати – била је платно што га ветрови носе, што га камење не држи [...]” (Ondači, 2018, стр. 146). У сусрету са пустињом, град Алмашију

“[...] уопште више није падао на памет. Као да је зашао под танану измаглицу тик изнад исцртаних влакана мапе, у ону чисту зону између тла и карте, између даљина и легенде, између природе и приповедача. Сендфорд је то звао геоморфологија. Место на које су одабрали да дођу, да буду најбољи што могу, да буду несвесни порекла.” (Ondači, 2018, стр. 255)

Током својих експедиција по пустињама северне Африке, главни протагониста открива и бележи древне цивилизације, упоређује арапску и европску историју, и учи дијалекте номадских племена. Пустињско окружење, дакле, омогућава протагонисти интеракцију и преговарање са другим културама, као и одбацивање дотадашњих евроцентричних вредности ради формирања новог, хибридног идентитета. *Енглески пацијент* “разобличава културне бинарне елементе, хијерархију култура и културне разлике, и критикује национализам; алтернативно, он представља идеал културних хибрида и номадског културног идентитета, и нови хибридни облик културних сусрета у трећем простору” (Vurnos, 2015, стр. 72).¹⁵ Другим речима, укључујући у наратив пустињу као трећи простор, писац позива читаоце да размотре уврежене представе о националним и културним границама, националним и културним идентитетима, идеологије и дискурзивне праксе империјалистичких друштва, и да препознају улогу међупростора као симболичког места културних интеракција у редефинисању идентитета.

5. ЗАКЉУЧАК

Предмет овог истраживања представљао је главни јунак романа *Енглески пацијент* Мајкла Ондачија, гроф Ладислаус де Алмаша, док се његов идентитет испитивао из три теоријске перспективе: историографска метафикција, егзил и постколонијализам. Овакав интердисциплинарни приступ истраживачкој теми отворио је простор иновативном тумачењу комплексних идентитетских промена главног протагонисте. Истраживањем се утврдило да испитивани роман припада жанру историографске метафикције утолико што он у свој наратив укључује текст који документује грчко-персијске ратове, наиме, *Историју* грчког писца и филозофа Херодота.

¹⁵ “The novel disassembles cultural binaries, hierarchy of cultures, and cultural distinctions, and criticizes nationalism; instead, it presents an ideal of cultural hybrids and nomadic cultural identity, and a new hybrid form of cultural encounters in the third space” (Vuornos, 2015, p. 72).

Инкорпорирањем Херодотове *Историје* као великог наратива у овај роман, Мајкл Ондачи потврђује неповерење историографске метафикције у објективност историјског приповедања, као и неминовност постојања идеологија и дискурзивних пракси у свим историјским и фиктивним текстовима. *Енглески пацијент* као пример историографске метафикције наглашава једну од главних премиса овог жанра – прошлост се не може спознати нити у онтолошком, нити у епистемолошком смислу, већ само путем текстуалних трагова. Текстуализована природа историје упућује како на ограничења историјског знања, тако и на улогу интерпретације у реконструкцији прошлих догађаја. Показали смо такође да писац, постављајући *Енглеског пацијента* у оквире метаприче, преиспитује и *Историју* и фикцију, при чему се обе разоткривају као човекове конструкције и дискурзивне творевине.

У даљим истраживањима установили смо да се *Енглески пацијент* бави егзилом у контексту Другог светског рата, истичући на тај начин да геополитичке прилике попут ратова могу довести до тога да појединац напусти своју домовину, било добровољно или присилно. У оквиру овог поглавља разматрали смо Алмашијев унутрашњи конфликт, наиме, потребу за повратком историјском, националном и културном наслеђу домовине, али и његову жељу за трансцендирањем свих историјских, националних и културних граница. Алмашијев “незалечиви раскол” (Said, 2008, стр. 28) последица је његовог непрестаног враћања у прошлост/причу с једне стране, и настојања да се превазиђу границе националних идентитета с друге. На крају овог поглавља наговорили смо тему којом се бави наредно поглавље, а то је пустињско окружење у којем појединци попут Алмашија имају прилику да се ослободе свих националних обележја и створе нови, хибридни идентитет. Разматрања о хибридности, међупростору и колонијалном мапирању у последњем поглављу имала су за циљ да установе Алмашијев хибридни идентитет и његову улогу културног посредника између колонизатора и колонизованих. Анализом смо

показали да је Алмаши пример хибридног идентитета и да је пустиња симболички, дискурзивни међупростор, који му омогућава аутономију и самоопредељење у суочавању са колонијалним утњетавањем.

ЛИТЕРАТУРА

- Baba, H., Bhabha, H., 1994. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- Eškroft, B., Griffiths, G. i Tiffin, H., Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H., 2000. *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. London and New York: Routledge.
- Hačion, L., 1996. *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi.
- Kenedi, V., 2008. “Said i postkolonijalne studije”. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 452, str. 49–76.
- Lobnik, M., Lobnik, M., 2007. *Echoes of the Past: Nomad Memory in Michael Ondaatje’s The English Patient*. *South Atlantic Review*, South Atlantic Modern Language Association, 72 (2), pp. 72–108.
- Makvej, K., McVey, C., 2014. *Reclaiming the Past: Michael Ondaatje and the Body of History*. *Journal of Modern Literature*, Indiana University Press, 37 (2), pp. 141–160.
- Ondači, M., 2018. *Engleski pacijent*. Beograd: Laguna.
- Said, E., 2008. “Razmišljanja o izgnanstvu”. *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 452, str. 28–37.
- Ugrešić, D., 2000. “Pisati u egzilu”. *Reč*, 60 (6), str. 97–109.
- Vukčević, R., 2005. “Kolonijalna i postkolonijalna teorija: razgovor sa Homi Babom”. *Letopis matice srpske*, januar-februar, str. 218–226.
- Vurnos, K., Vuornos, K., 2015. *Postcolonial Cultural Hybridity in the English Patient by Michael Ondaatje*. University of Tampere, pp. 1–78.

**“TELL ME”: A STORY OF EXILE AND
POSTCOLONIALISM IN MICHAEL ONDAATJE’S
NOVEL *THE ENGLISH PATIENT***

Summary

This paper aims to analyze the story of exile and postcolonialism pertaining to one of the characters in Michael Ondaatje’s novel *The English Patient* – a Hungarian who goes by the name of Count Ladislaus de Almásy. Both Almásy’s storytelling and his book, Herodotus’ *Histories*, represent his attempts to demystify the past which he cannot, either ontologically or epistemologically speaking, grasp. The only way of “grasping” it is by means of storytelling. Accordingly, the novel is to be analyzed as belonging to the genre of historiographic metafiction, that is, within the context of its metanarrative/metafictional literary devices which serve as a means of constructing the past. Although his solace at first, storytelling eventually becomes a prison of Almásy’s own making as it leaves him both displaced and estranged. He, however, is also cut off from the rest of the novel’s world by being the only character to explicitly defy the boundaries of dominant cultures. As someone who belongs “nowhere”, Almásy is the true embodiment of a postcolonial discourse and a culturally heterogeneous identity.

Key words: *storytelling, past, historiographic metafiction, exile, postcolonialism, Michael Ondaatje, The English Patient*